



You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Deficyty badań w zakresie socjologii

Author: Wojciech Świątkiewicz

Citation style: Świątkiewicz Wojciech. (2010). Deficyty badań w zakresie socjologii. W: M.S. Szczepański, T. Nawrocki, A. Niesporek (red.), "Deficyty badań śląskoznawczych" (S. 117-131). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.



Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).



UNIwersytet ŚLĄSKI
W KATOWICACH



Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego



Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Wojciech Świątkiewicz

Deficyty badań w zakresie socjologii

Próbując nadążać za szybko zmieniającą się rzeczywistością społeczną, aby ogarnąć socjologicznym rozumieniem jej przekształcające się struktury i wielorako ukierunkowane procesy społeczno-kulturowe, polityczne czy gospodarcze, na ogół mniej miejsca poświęcamy na refleksję nad stanem badań, rzadko podejmujemy próby syntez, chociaż doskonale wiemy, jak wiele brakuje, ile jest niezrealizowanych tematów badawczych, nierozwiązanych problemów, jak wielkie są obszary deficytów badań nad Górnym Śląskiem w zakresie socjologii.

W dniach 9 i 10 grudnia 1992 roku z inicjatywy oddziału Polskiego Towarzystwa Socjologicznego w Katowicach na Uniwersytecie Śląskim została zorganizowana konferencja poświęcona problemom społecznym Górnego Śląska w perspektywie badań socjologicznych. Do współpracy w organizacji konferencji został zaproszony także opolski oddział PTS oraz Instytut Socjologii UŚ. W wyniku podjętej inicjatywy 25 osób z ośrodków naukowych Katowic, Cieszyna, Opola, Ostrawy i Wrocławia wygłosiło referaty przedstawiające najnowsze rezultaty badań w poszczególnych dziedzinach życia społecznego na Śląsku. W zamierzeniach organizatorów konferencja miała na celu:

„Stworzenie płaszczyzny dla bliższej merytorycznej, a także osobistej współpracy między socjologami pracującymi w różnych instytucjach naukowych, którzy podejmują w swoich badaniach szeroko ujmowane problemy społeczne Górnego Śląska.

Pogłębioną charakterystykę i opis współczesnych, trudnych problemów społecznych regionu górnośląskiego. Wydaje się, że istnieje pilna potrzeba wykorzystania wiedzy socjologicznej w budowaniu nowych struktur społecznej rzeczywistości.

Umożliwienie przeglądu najnowszych badań socjologicznych prowadzonych w różnych, nie zawsze blisko i systematycznie z sobą współpracujących ośrodkach naukowych podejmujących problematykę regionu Górnego Śląska w jego historycznych granicach¹.

Nie była to konferencja o deficytach ani też jej celem nie było budowanie ambitnych syntez naukowych. Przez 15 lat bardzo wiele się zmieniło w środowisku socjologicznym. Przede wszystkim wzrosło ono liczebnie. Według moich szacunków, w szerzej geograficznie (administracyjnie) pojmowanym śląskim środowisku socjologicznym czynnych jest kilkunastu profesorów socjologii i około 30 doktorów habilitowanych. Myślę, że doliczylibyśmy się około pół setki czynnych, samodzielnych pracowników nauki, z których zdecydowana większość w swoim dorobku naukowym ma publikacje poświęcone problemom Śląska. Tylko w Instytucie Socjologii UŚ, który można traktować jak „matecznik” śląskiego środowiska socjologicznego, zatrudnionych jest 4 tytułarnych profesorów socjologii i 7 doktorów habilitowanych, a w najbliższym czasie przewidywane są następne kolokwia habilitacyjne. W Instytucie Socjologii UŚ promowanych jest rocznie około 10 doktorów socjologii. Liczba socjologów ze stopniem naukowym doktora pracujących w obszarze ogólnie pojmowanych badań socjologicznych sięga z pewnością kilkuset. Środowisko socjologiczne skupione w Uniwersytecie Śląskim jako jedyne na Górnym Śląsku posiada pełnię praw akademickich, co oznacza, że może przeprowadzać przewody doktorskie, habilitacyjne i profesorskie². Trzeba dodać, że nieporównanie bardziej dynamicznie rozwijają się dydaktyka socjologiczna i studia socjologiczne — jako kierunki studiów w szkołach wyższych i akademickich, publicznych i niepublicznych, na studiach stacjonarnych i niestacjonarnych, a nawet eksternistycznych. Od połowy lat 90. socjologia stała się bardzo modnym kierunkiem studiów, co spowodowało gwałtowny przyrost liczby studentów i ofert dydaktycznych przygotowanych przez szkoły wyższe i akademickie. Według moich szacunków rokrocznie dyplom licencjata i magistra socjologii uzyskuje około tysiąca absolwentów. Studenci w ramach prac licencjackich i magisterskich podejmują wiele niekiedy bardzo ciekawych i społecznie ważnych „problemów socjologicznych” Śląska. Niektóre z prac są nagradzane przez gremia ogólnopolskie, niektóre — we fragmentach lub nawet w całości — są drukowane. Zdecydowana większość prac magisterskich czy licencjackich jednak nie funkcjonuje w obiegu naukowym. W roku 1997 Instytutowi Socjologii i katowickiemu oddziałowi PTS przypadł zaszczyt zorganizowania X Ogól-

¹ Materiały z konferencji ukazały się w książce: *Społeczne problemy Górnego Śląska we współczesnych badaniach socjologicznych*. Red. W. Świątkiewicz. Katowice 1993.

² Dla kontrastu — gdy w roku 1975 stanąłem przed drzwiami ówczesnego Instytutu Filozofii i Socjologii UŚ, w jego strukturze znajdowały się dwa zakłady socjologiczne z dwoma profesorami i jednym docentem.

nopolskiego Zjazdu Socjologicznego, co jest traktowane jako wyraz uznania środowiska dla osiągnięć naukowych, dydaktycznych i organizacyjnych „lokalnych środowisk socjologicznych”.

Podając kwestię deficytów w badaniach socjologicznych, nie sposób pominąć przynajmniej pobieżnej charakterystyki środowiska socjologicznego. Podane tu wielkości z pewnością charakteryzują się — delikatnie mówiąc — dużym przybliżeniem. Z czego ten brak precyzji wynika? Przede wszystkim z pewnej trudności w rozstrzygnięciu kwestii, którą możemy uznać za podstawową dla tytułu tej konferencji, a mianowicie kontrowersyjnego w sensie historyczno-kulturowym, a tym bardziej współczesnym rozumienia przestrzeni Śląska. W literaturze naukowej, ale także w praktykach językowych wiedzy potocznej zaznacza się duża różnorodność w pojmowaniu Śląska. Nie jest moim celem omawianie tej różnorodności ani też — tym bardziej — przyjmowanie ostatecznych i precyzyjnych ustaleń. Tu kompetencje socjologiczne nie wystarczają, a i historycy różnie tę kwestię ukazują³. W literaturze i w praktykach językowych dobrze zakorzenione jest pojęcie Górnego Śląska i Dolnego Śląska. W najszerszym rozumieniu Śląsk obejmuje obszar historyczno-kulturowy rozciągający się między współczesnymi państwami Unii Europejskiej: Polski, Republiki Czeskiej, Niemiec i Słowacji. To szersze rozumienie Śląska leży w jakimś sensie — tak to rozumiem — u podstaw organizacyjnych obecnej konferencji zorganizowanej przez Międzynarodowe Centrum Studiów Śląskich powołane przez rektorów uniwersytetów śląskich, a dokładniej: uniwersytetów zlokalizowanych w historyczno-kulturowym obszarze Śląska, chociaż i to określenie nie jest w pełni precyzyjne. Struktura ta została bowiem powołana umową podpisaną przez rektorów Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, Śląskiego Uniwersytetu w Opawie, Uniwersytetu w Ostrawie, Uniwersytetu Wrocławskiego, Uniwersytetu Opolskiego oraz rektora Akademii Ekonomicznej w Katowicach⁴.

W podejmowanych próbach ogarnięcia tematu „deficyty w badaniach socjologicznych na Śląsku”, kiedy szacunkowo charakteryzowałem rozmiary środowiska socjologicznego, wpisując się w zwyczajowy sposób myślenia, ominąłem te przestrzenie historyczno-kulturowe Śląska, które nie znajdują się w granicach Rzeczypospolitej i nie należą do Górnego Śląska. Gdyby te przestrzenie uwzględnić, to zapewne ilościowa charakterystyka

³ M. Czaplinski, J. Dębicki, T. Przerwa: *Śląskie deficyty badawcze nauk historycznych*. Wrocław 2007.

⁴ Dobrze pamiętam to wydarzenie, bo jako ówczesny prorektor Uniwersytetu Śląskiego uczestniczyłem w spotkaniu inicjującym, które odbyło się na Śląskim Uniwersytecie w Opawie, i osobiście na czeskim pocitacu, czyli komputerze, w edytorze bez polskich liter pisałem wersje umowy w języku polskim, co trwało dość długo, bo polskie znaki musiałem w dość skomplikowany sposób w czeskim edytorze wyszukiwać.

środowiska socjologicznego byłaby jeszcze bardziej imponująca, zwłaszcza w obszarze przedstawiającym dynamikę przyrostu wielkości środowiska studenckiego, ale także akademickiego, ponieważ np. środowisko socjologiczne skupione w Uniwersytecie Wrocławskim jest bardzo prężne i również posiada pełnię praw akademickich. Mimo wszystko jestem niekonsekwentny wobec przyjętych założeń o kryterium historyczno-kulturowym określającym przestrzeń Śląska. Skupiając się „tylko” na Górnym Śląsku w charakterystyce ilościowej „śląskiego środowiska socjologicznego”, kierowałem się bowiem także kryteriami administracyjnymi, wyznaczającymi obecne granice województwa śląskiego, które obejmuje też ziemie nietworzące historyczno-kulturowej przestrzeni Śląska.

Czy takie dywagacje w ogóle są potrzebne?

Podjmując temat deficytów badań socjologicznych na Śląsku, mogę spróbować określić to zagadnienie w relacji do historyczno-kulturowej przestrzeni Śląska Górnego w granicach Rzeczypospolitej Polskiej, ze Śląskiem Cieszyńskim włącznie, a także tej jego części, która dziś mieści się w obszarze województwa opolskiego.

Gdyby postawić pytanie o deficyty badań socjologicznych w najszerszej pojmowanej kulturowo historycznej przestrzeni Śląska, to trzeba by odpowiedzieć jednoznacznie, że mamy do czynienia z wielkim deficytem. Myślę tu o braku takich badań socjologicznych, które w sposób intencjonalny podejmują wybrany problem socjologiczny, rozpatrując go w kontekście Śląska jako regionu tworzącego społeczno-kulturowe ramy, w których badane zagadnienie jest analizowane. Wiele czynników składa się na taką sytuację. Od uwarunkowań historyczno-politycznych w odmienny sposób kształtujących dzieje obydwu regionów zwłaszcza w XIX i XX wieku poczynsz, poprzez konsekwencje decyzji o podziałach administracyjnych, a skończywszy na samej socjologii, której losy w relatywnie krótkiej perspektywie historycznej są poplątane, tak że właściwie o swobodzie badań socjologicznych możemy mówić dopiero od przełomu politycznego lat 80. i 90. Krótki okres międzywojenny to czas tworzenia socjologii jako dyscypliny naukowej i jej akademickiej instytucjonalizacji, chociaż owocujący ciekawymi badaniami socjologicznymi, a po II wojnie światowej na losach i możliwościach socjologii zaważyły względy marksistowskiej ideologii uznającej socjologię w pewnym okresie jako naukę burżuazyjną, co oznaczało jej wyeliminowanie z życia akademickiego, a po przywróceniu jej statusu akademickiego otoczenie jej dość szczelnym parasolem ideologicznym wyznaczającym i ograniczającym zarazem — niekiedy w stopniu absurdalnym — kierunki i perspektywy rozwoju⁵. Po

⁵ Wiele na ten temat można pisać, ale żeby przywołać skalę problemu osiągniętego wymiary absurdalności przywołam fakt z własnej biografii naukowej. W 1977 roku „ucze-

roku 1990, kiedy rozpoczął się powolny proces porzucania gorsetu państwowej filozofii i socjalistycznego partyjniactwa w myśleniu, odradzające się środowiska socjologiczne raczej zajęły się własnymi sprawami i skupiły na problemach bliższych własnym środowiskom. Powtarzam jeszcze raz: nie twierdzą, że nie ma badań socjologicznych prowadzonych na Śląsku, ale wyrażam opinię, że nie ma takich badań socjologicznych, które Śląsk w historyczno-kulturowej całości traktują jako społeczne ramy, w których analizowane zagadnienia są badane, interpretowane i wyjaśniane. Tym bardziej nie podejmuje się nawet prób redagowania prac o charakterze syntez społecznych problemów Śląska. Takie wyzwanie stoi przed współczesnymi socjologami z różnych śląskich środowisk naukowych i zapewne warto je podjąć⁶.

Próby określania stanu potrzeb badawczych podejmowane były w odniesieniu do pewnych zagadnień w kontekście społeczno-kulturowej przestrzeni Górnego Śląska, ale i w tym przypadku jednym z najpoważniejszych deficytów jest brak ujęć syntetyzujących wyniki badań, których liczba zwłaszcza w ostatnich latach gwałtownie rośnie.

Socjologia na Górnym Śląsku ma dobre tradycje określające perspektywy badań socjologicznych sięgające okresu międzywojnia.

W polskim piśmiennictwie socjologicznym dotyczącym problemów społecznych Górnego Śląska wymienia się zwykle opracowanie powstałe

ni radzieccy” zasiadający wówczas w Radzie Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego nakazali mi zmienić temat pracy doktorskiej, ponieważ uznali, że sformułowanie „styl życia” zawarte w proponowanym tytule należy do kategorii pojęć burżuazyjnych, obcych marksistowsko-leninowskiej, jedynie słusznej filozofii. Pracę doktorską w roku 1979 obroniłem, ale pod innym tytułem i inaczej ukierunkowaną.

⁶ Na podobne problemy wskazują także historycy. Profesor Teresa Kulak, omawiając deficyty badań historycznych nad Śląskiem XIX wieku, stwierdza między innymi: „Jedną z trudności systematycznie pojawiających się przy podejmowaniu oceny dorobku lub jego perspektyw badawczych w zakresie dziejów XIX wieku jest konieczność łącznego potraktowania całości historycznego Śląska, a więc obszaru znajdującego się zarówno w granicach państwa pruskiego, jak i jego części funkcjonującej w ramach państwa austriackiego. Uwzględniony więc powinien być również obszar Śląska Cieszyńskiego oraz Śląska Opawskiego. Różnic między pruską i austriacką częścią jest wiele, poczynając od odmienności w ustawodawstwie, polityce władz centralnych i lokalnych, życiu gospodarczym, a także w sprawach narodowościowych, uwzględnić bowiem należy w części austriackiej obecność ludności czeskiej i protestanckie wyznanie dominujące wśród ludności polskiej. W rezultacie wielu odmienności, nie tylko tu sygnalizowanych, we wszystkich opracowaniach ogólniejszych sprawa Śląska Cieszyńskiego bądź całego Śląska austriackiego lub pruskiego jest przedstawiana oddzielnie, zwykle w zakończeniu konkretnego rozdziału lub chronologicznie wyodrębnionej części. Nie znaleziono dotychczas innego rozwiązania [...]” (s. 78—79). W innym miejscu Autorka stwierdza: „[...] chyba największe deficyty dostrzega się w badaniach nad śląskim społeczeństwem” (s. 83). T. Kulak: *Wiek XIX. W: Śląskoznawcze deficyty badawcze nauk historycznych*. Red. M. Czapliński, J. Dębicki, T. Przerwa. Wrocław 2007.

na podstawie ankiety przeprowadzonej w 1927 roku przez Instytut Gospodarstwa Społecznego w Warszawie na temat warunków życia rodzin robotniczych Warszawy, Łodzi i Sosnowca⁷, w ramach projektu badawczego z połowy lat 30., kiedy Polski Instytut Socjologiczny w Poznaniu przeprowadził konkurs na życiorysy Ślązaków. Częściowe wyniki tych badań zostały opracowane przez Jana Szczepańskiego i publikowane na łamach „Zarania Śląskiego”⁸. W tych samych latach ukazały się prace W. Olszewicza o stanie badań nad problemami społeczno-gospodarczymi na Śląsku⁹. Wymienić należy studium Józefa Chałasińskiego, dotyczące socjologicznej charakterystyki tożsamości społeczno-kulturowej ludności osady robotniczej, kształtowania się stereotypów narodowych oraz powiązanych z nimi antagonizmów i konfliktów¹⁰. Wśród autorów opracowań socjologicznych lub socjologizujących można jeszcze wymienić T. Łaciaka, R. Lutmana, Z. Mysłakowskiego. Powstawały również prace w języku niemieckim.

Być może jako pierwszą próbę syntezy ujęć problemów socjologicznych można uznać rozprawę Emila Szramka i Pawła Rybickiego. Ks. Emil Szramek swoim tekstem, zatytułowanym *Śląsk jako problem socjologiczny*¹¹ wywarł — jak się wydaje — duży wpływ na rozumienie problemów Śląska, sposoby ich interpretowania, oceniania, stereotypowego postrzegania.

Emil Szramek omawia i analizuje problemy społeczne Górnego Śląska, których korzenie sięgały bezpośrednio wydarzeń z przełomu XIX i XX wieku, ale których obecność i dzisiaj (po 75 latach) z łatwością można dostrzec w tkance życia społecznego regionu. Wśród wyróżnianych problemów znajdują się następujące:

Narożnikowy charakter Śląska. Śląsk — pokojowy pośrednik, pobożowisko lub nagroda w walce przeciwności, które się w nim stykają¹².

⁷ W ankiecie uczestniczyło 99 rodzin górniczych. Wprawdzie Sosnowiec leży na granicy kulturowo-historycznej przestrzeni Górnego Śląska, przyjmuje się jednak, że opisane w badaniach warunki bytowe rodzin górniczych były zbliżone do warunków bytowych rodzin górniczych np. w Katowicach czy innych miastach Górnego Śląska.

⁸ J. Szczepański: *Socjologiczne problemy Śląska*. „Zaranie Śląskie” 1935, z. 2, s. 91—93.

⁹ W. Olszewicz: *Jak pracować naukowo na Śląsku nad zagadnieniami gospodarczymi i społecznymi*. „Zaranie Śląskie” 1935, z. 2, s. 91—93; W. Olszewicz: *Stan i potrzeby nauki polskiej na Śląsku w zakresie stosunków gospodarczych i społecznych*. W: *Stan i potrzeby nauki polskiej na Śląsku*. Red. R. Lutman. Katowice 1936.

¹⁰ J. Chałasiński: *Antagonizm polsko-niemiecki w osadzie fabrycznej „kopalnia” na Górnym Śląsku*. „Przegląd Socjologiczny” 1935. Warto dodać, że po latach ta sama społeczność doczekała się nowej monografii opracowanej przez Tomasza Nawrockiego: *Trwanie i zmiana lokalnej społeczności górniczej na Górnym Śląsku*. Katowice 2006.

¹¹ „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku” 1934, t. 4.

¹² Tamże, s. 243.

Problem regionalności. Górny Śląsk dla Górnoszlązaków. Redaktor „Kuryera Górnoszląskiego” ks. Wiktor Loss tak kończy artykuł *Szląsk i Polska*: „[...] nie o to chodzi, aby każdy dla swego kraju jak najwięcej mówił, ale o to, żeby jak najwięcej uczynił. Ktokolwiek tedy u innych rodaków tu pracuje, niech ten stan uprawniony uwzględni i będzie zgoda. U nas strona niemiecka swoje prawa ma, polska ich się domaga, a obie winne jej do nich dopomóc. Atoli jako pod jarzmo panów germanizatorów, tak i pod jarzmo poznańskie wolny i niezależny polski Ślązak nie polezie, pomny przeszłości swej własnej, a dumny na nią jak najstarsza szlachta na swój herb i na swe hasło „Szląsko Szlązakom” (s. 42). Problem „regionalności”, identyfikacji regionalnej, tożsamości kultury śląskiej w kontekście procesów samostanowienia należy z pewnością do najważniejszych i emocjonalnie najbardziej zagęszczonych problemów społecznych Górnego Śląska. Pięć lat później, po ukazaniu się artykułu E. Szramka, w pierwszych miesiącach wojny Jan Szczepański, jeden z najbardziej znanych polskich socjologów okresu powojennego, zapisał: „Biedny Śląsk i Ślązacy wydani na łup antagonizmów, walk narodowościowych, politycznych i religijnych. W przyszlących Stanach Zjednoczonych Europy Śląsk cały i Zjednoczony będzie samodzielnym stanem. Polacy, kiedy przyszliz tu na Zaolzie, rabowali jak dzika horda: w latach 1918—1919 bojówki śląskie mordowały Ślązaków, którzy domagali się samodzielnosci Śląska. Polskie władze szykanowały Ślązaków, podejrzewając ich o skłonności czeskie i niemieckie, Czesi i Niemcy gnębią Ślązaków, uważając ich za sympatyków Polski. Śląsk jest piękny i bogaty — lecz Ślązacy zbyt dużo mają wokół siebie wilków, by mogli żyć spokojnie i szczęśliwie”¹³.

Rasowa strona problemu. Fala dziejów mocno uderza o „narożnik śląski, gdzie od czasów staropolskich, bo od XII wieku mieszkają obok autochtonów Słowiańskich także Niemcy”¹⁴. Tu Szramek włącza też — jak to określa — uwolnioną od przymieszek nienawiści „kwestię żydowską” wyrażającą się w nadreprezentacji tej grupy etnicznej, zwłaszcza na Śląsku Cieszyńskim w niektórych kategoriach zawodowych (lecznictwo, rzecznictwo, literatura, publicystyka i dziennikarstwo).

Zagadnienie narodowe. „Stwierdzamy więc jako pierwszy i bodaj najważniejszy składnik problemu odwieczną niejednorodność Śląska pod względem narodowym i wynikające stąd napięcia i naprężenia, które teoretycznie posuwały się od indyferentyzmu przez megalomanię aż do deifikacji narodu, a uczuciowo przechodziły przez całą skalę namiętności od nienawiści aż do bohaterskiej miłości”¹⁵.

¹³ D. Kadłubiec: *Ustroń w rozważaniach prof. Jana Szczepańskiego*. W: „Kalendarz Ustroński 2009. Rocznik jedenasty”. Ustroń 2009, s. 94—96.

¹⁴ E. Szramek: *Śląsk jako problem...*, s. 30.

¹⁵ Tamże, s. 38.

Antagonizm tubylców i przybyszy. „Ślązacy polscy niemile patrzeli na Wielkopolan, a Ślązacy zniemczeni narzekali na Niemców z głębi Rzeszy”¹⁶.

Ekonomiczne podłoże problemu. „Niechęć do przybyszów miała na Śląsku często podłoże ekonomiczne”¹⁷. E. Szramek cytuje opinię Zofii Kossak-Szczuckiej: „[...] powoli Ślązak, właściwy dziedzic, odwieczny gospodarz swej ziemi, jest całkowicie zepchnięty pod ziemię. Dusza jego staje się podobna do brył wydobywanego węgla: twarda, milcząca, omroczona, ciężka, lecz nie do ugaszenia, skoro raz zapłonie”; oraz ks. Jana Kapicy: „Lud górnośląski był zawsze sługą, nigdy panem. Zawsze posłuchał, zawsze milczał. Historię swoją spędził na pańszczyźnie; nigdy nie był panem swego losu, zawsze przedmiotem targu politycznego. Nie miał nic własnego. Ziemia, którą obrabiał, strzecha, pod którą mieszkał, progi, po których chodził — to wszystko nie jego własność. Nie miał własnego prawa. Odmawiano mu nawet prawa do własnego języka. Lud górnośląski to biedna sierota między narodami”¹⁸.

Próba konsolidacji przez inteligencję. „Akademik powinien być nie tylko osobistością i społecznikiem, ale również pionierem polskiej myśli państwowej, powinien być przodującym obywatelem” (E. Szramek cytuje wypowiedź dr. Potyki na Zjeździe Akademickim w 1928 roku)¹⁹.

Polityczne oblicze Górnego Śląska. Ukazuje skomplikowane relacje między orientacją narodową a konfesyjną²⁰.

Religijność Górnoślązaków. Górnoślązak niezępsuty to *homo religiosus*, a Górny Śląsk „świętym wiary przybytkiem”.

Misja Śląska. „[...] nam trzeba naszą ziemię obiecaną własną pracą urządzić [...] Jest więc problem Śląski problemem ogólnoludzkim, a ideał Ślązaka, jak rzeka w morzu, rozplywa się w ideale człowieka”. Cechami Ślązaków są: „umiarkowanie, opanowanie namiętności, najwyższy rozum — cnota”²¹.

Stojąc na gruncie historycznych uwarunkowań postaci życia współczesnego Paweł Rybicki²² wskazywał na następujące problemy społeczne regionu zarówno w sferze obiektywnej, jak i subiektywno-świadomościowej: — **współistnienie dwu głównych grup narodowościowych** i kształtujące się na tej płaszczyźnie stosunki wzajemne w tym szczególnie konfliktowe,

¹⁶ Tamże, s. 45.

¹⁷ Tamże, s. 49.

¹⁸ Tamże, s. 50.

¹⁹ Tamże, s. 56.

²⁰ Tamże, s. 65—68.

²¹ Tamże, s. 93.

²² P. Rybicki: *O badaniu socjograficznym Śląska*. Katowice 1938.

- **procesy urbanizacyjne regionu**, będące funkcją jego uprzemysłowienia, a wyrażające się w całokształcie przeobrażeń życia ludności w trakcie przechodzenia od form tradycyjno-wiejskich do nowoczesnych miejskich,
- **struktura społeczna regionu**, mająca swoje korzenie w specyficznej przeszłości i ulegająca dalszym przekształceniom,
- **stosunki między ludnością rodzimą a ludnością napływową**,
- **szczególne dynamizmy życia społecznego regionu**, odznaczający się kojarzeniem i współgraniem różnych czynników oraz niezwykłym „spiętrzeniem” procesów społecznych,
- **problem stosunków między tradycją kulturową a nowymi systemami** wartości i postaw społecznych, stymulowanymi przez uprzemysłowienie i urbanizację Śląska.

Wanda Mrozek — nawiązując do tradycji swoich poprzedników — w artykule opublikowanym w roku 1984 wyróżniała cztery najważniejsze problemy socjologiczne Górnego Śląska:

- **przeobrażenia struktury społecznej**, w tym szczególnie śląskiej klasy robotniczej,
- **stosunki społeczne w środowisku pracy** określonym specyfiką produkcji materialnej,
- **procesy urbanizacyjne wraz z całym wachlarzem problematyki** objętej mianem socjologii miasta,
- **socjologiczne problemy kultury regionu**, w tym między innymi procesy integracji społeczno-kulturowej różnych grup ludnościowych, szczególnie w latach 50.— i 60., oraz stale towarzyszące procesom ruchliwości społeczno-zawodowej²³.

Największą liczbę problemów socjologicznych przestawia Emil Szramek, najmniejszą Wanda Mrozek. Inne jest też grupowanie problemów, co zapewne wynika nie tylko z uwarunkowań historycznych, ale także ze specyfiki przyjętej perspektywy socjologicznej. E. Szramek z pewnością nie był socjologiem w znaczeniu, jakie jest konsekwencją posiadanego statusu akademickiego. Nie można mu jednak odmówić trafności socjologicznego spojrzenia na problemy Górnego Śląska. Paweł Rybicki i Wanda Mrozek to akademicy socjologowie, wywodzący się wprawdzie z różnych szkół socjologicznych i pracujący w odmiennych paradygmatach metodologicznych, ale zbliżeni w patrzeniu na problemy Górnego Śląska.

Przedstawione w zarysie projekty socjologicznych eksploracji społecznych problemów Górnego Śląska można potraktować jako interesującą inspirację do nakreślenia współczesnego „stanu i potrzeb badań socjologicz-

²³ W. Mrozek: *Wiedza socjologiczna o Górnośląskim Okręgu Przemysłowym*. „Górnośląskie Studia Socjologiczne” 1984, T. 16.

nych na Górnym Śląsku”. Wpisując się w prezentowane modele myślenia socjologicznego, można podjąć próbę nakreślenia problemów socjologicznych Górnego Śląska na początku XXI wieku albo — mówiąc bardziej patetycznie — u progu trzeciego tysiąclecia.

Specyficzne formy życia społecznego Górnego Śląska, których ikoną są górnicze szyby i kominy hut, szybko odchodzą w przeszłość. Nieprawdą jest jednak, że zrzucanie industrialnego gorsetu jest szybkie, bezbolesne i nie pozostawia ran. Z całą pewnością górnictwo i hutnictwo rozwijane tu w ekstensywnej skali od dwóch wieków wpłynęło w decydujący sposób na dzieje regionu i losy ludności. Niejednokrotnie traktując zbyt pośpieszenie i powierzchownie problemy socjologiczne Górnego Śląska, region ten dostrzegano wyłącznie przez pryzmat przemysłowego krajobrazu, zapominając o jego bogatej różnorodności kulturze i gospodarce, widocznej zwłaszcza poza obrzeżami górnośląskiej metropolii i innych miejskich centrów przemysłowych. Szybko zmieniająca się rzeczywistość życia społecznego nie oznacza zwykłego zrywania więzi z tradycją, ale wiąże się raczej ze współczesną jej interpretacją wplecioną w nowe konteksty gospodarki, struktur zawodowych, wzorów komunikacji międzyludzkich i rytmów życia społecznego, modeli życia, jakie niesie kulturowa globalizacja. Stare problemy przenikają się z nowymi, a rozmaite segmenty życia społecznego: jednostkowego i zbiorowego, podlegają zmianom z różną prędkością. Żyjemy w czasach przyspieszonego tempa społecznych zmian, w których „zmiana jako wartość” wydaje się bardziej ceniona od „trwania” czy stabilizacji, społeczna dyferencjacja od aksjologicznej wspólnoty, pluralizm wartości od kulturowych powszechników, przymus wybierania od dziedziczenia tradycji, prywatyzacja decyzji od autorytetu instytucjonalnych strażników norm i wartości.

We wszystkich wyodrębnionych przeze mnie dalej problemach projekty badawcze realizowane w historyczno-kulturowej przestrzeni Śląska powinny uwzględniać aspekt diachroniczny i synchroniczny podejmowanych badań oraz kontekst społeczno-kulturowy Śląska: polski i europejski. W tym drugim przypadku chodzi też o to, aby „badania regionu” nie zamykały się w przestrzeni regionalnej sztucznie wyodrębnionej z szerszego kontekstu procesów społeczno-kulturowych.

- Ludność: migracje i procesy demograficzne (zastępowalność pokoleń i starzenie się społeczeństwa). W ten problem wpisać trzeba także socjologiczne badania na stanem zdrowia mieszkańców Śląska.
- Struktura społeczno-zawodowa w procesie przekształceń: kategorie zawodowe: klasa robotnicza (górnicy, hutnicy), mieszkańcy wsi i rolnicy, inteligencja, nowe kategorie zawodowe. Nowe wzajemne relacje między kategoriami struktury społeczno-zawodowej. Kierunki aspiracji zawodowych mieszkańców regionu.

- Stosunki narodowościowe i zagadnienia tożsamości narodowej (dawne i nowe przejawy antagonizmów i kształtowania się nowych relacji w kontekście procesów europejskich), przemiany więzi regionalnych i narodowych. Stereotypy grupowe: my i oni, swoi i obcy — formy ich trwania i kulturowe wzory reprodukcji, autochtoni i ludność napływowa.
- Polityczne oblicze Górnego Śląska: ruchy polityczne, identyfikacje w przestrzeniach ideologicznych i politycznych, państwowych i europejskich. Następstwa II wojny światowej oraz okres socjalizmu i jego konsekwencje społeczno-kulturowe, polityczne i gospodarcze. Kształtowanie społeczeństwa obywatelskiego. Płaszczyzny procesów integracyjnych i dezintegracyjnych, zmiany funkcji granic politycznych w XX wieku.
- Kształtowanie się kultury regionu i tożsamości kulturowej mieszkańców Górnego Śląska w kontekście procesów globalizacji kulturowej. Stare i nowe postacie wielokulturowości. Trzeba dopuścić wielość kulturowych narracji „tej samej historii”. Internet i inne elektroniczne środki komunikacji w relacji do tradycji kulturowej regionu. Stygmaty kulturowych przynależności i identyfikacji. Więzy regionalne i ich przemiany. Aspiracje edukacyjne i kulturalne. Procesy instytucjonalizacji kultury, nabywania kompetencji kulturowych i wzory uczestnictwa w kulturze.
- Orientacje na wartości: rola i znaczenie oraz przemiany rodziny w tradycji górnośląskiej traktowanej jako podstawowy ośrodek identyfikacji społecznych, przemiany więzi społecznych, znaczenie i społeczna rola religii, Kościoła katolickiego oraz innych kościołów, procesy sekularyzacji i desekularyzacji, nowe formy religijności, style życia.
- Gospodarka i stosunki pracy, drogi awansu zawodowego. Restrukturyzacja gospodarki i wyczerpywanie się „paradygmatu industrializacji”. Nowe gałęzie gospodarki w powiązaniu ze stosunkami własnościowymi (klasowe). Przejawy ubóstwa i postacie biedy oraz społeczne mechanizmy reprodukcji.
- Procesy dezorganizacji społecznej i przejawy społecznej patologii oraz ich społeczno-kulturowe uwarunkowania. Procesy wykluczania społecznego.
- Procesy urbanizacji i metropolizacji, zmiany społeczności wiejskich oraz nowe postacie społeczności lokalnych (familoki i nowe typy osiedli mieszkaniowych). Urbanizacja wsi i odpływ ludności z miast.
- Śląsk w perspektywie historiozoficznej, mitycznej, symbolicznej. Śląskie mity.

Czego brakuje najbardziej?

1. Badań szczegółowych w różnych dziedzinach. Tu nigdy nie będzie można powiedzieć, że nie ma deficytów badawczych.
2. Intencjonalnie przygotowanych opracowań, których celem jest krytyczne omówienie literatury, stanu badań, sformułowanie potrzeb badaw-

czych w odniesieniu do poszczególnych segmentów życia społecznego. Próby takie podejmował kiedyś m.in. Władysław Jacher. W roku 1976 opublikował opracowanie *Stan i potrzeby badań w zakresie socjologii wsi na Śląsku Opolskim*²⁴, a w roku 1987 przedstawił krytyczne omówienie publikacji dotyczących procesów integracji społecznej zachodzących w przestrzeni Śląska Opolskiego po II wojnie światowej²⁵. Antoni Gładysz w czasopiśmie „Zaranie Śląskie” w 1973 roku omawiał prace socjologiczne w województwie katowickim. Ten typ aktywności naukowej stał się dzisiaj raczej niemodny, a szkoda!

3. Brakuje badań, które współczesne problemy Górnego Śląska ujmują w kontekście polskim i europejskim, chociaż można wskazać pewne przykłady takich analiz. Przeprowadzili je m.in. K. Wódz²⁶, M. Szczepański²⁷, R. Kaczmarek i A. Cybula²⁸, W. Świątkiewicz (z zespołem)²⁹, H. Rusek³⁰, Z. Jasiński³¹, T. Lewowicki³².
4. Brakuje pisma, które systematycznie prezentowałoby na swoich łamach wyniki prowadzonych badań socjologicznych nad Śląskiem i wokół Śląska. Zawierałoby także kronikę socjologicznych wydarzeń związanych

²⁴ W. Jacher: *Stan i potrzeby badań w zakresie socjologii wsi na Śląsku opolskim*. „Studia Śląskie” [Opole] 1976, T. 29, s. 149—184.

²⁵ W. Jacher: *Integracja społeczna na Śląsku Opolskim po II wojnie światowej*. „Studia Śląskie” [Opole] 1987, T. 45, s. 89—107.

²⁶ K. Wódz: *The Silesian Case: Silesian Identity in a Region of Polish State*. In: *Regional Identity and Diversity in Europe. Experience in Wales, Silesia and Flanders*. Eds. D. Smith, E. Wistrich. London. 2007; *Negocjowana demokracja, czyli europejskie governance po polsku*. Red. K. Wódz. Warszawa 2007.

²⁷ M.S. Szczepański, W. Ślęzak-Tazbir: *Tropami Markiza de Custine’a. Region i regionalizm w transformacyjnej Polsce*. W: *Człowiek — miasto — region*. Red. G. Gorzelak, M.S. Szczepański, W. Ślęzak-Tazbir. Warszawa 2009; B. Jałowicki, M.S. Szczepański, G. Gorzelak: *Rozwój lokalny i regionalny w perspektywie socjologicznej*. Tychy 2007; B. Jałowicki, M.S. Szczepański: *Dziedzictwo polskich regionów. W: Jedna Polska? Dawne i nowe różnicowania społeczne*. Red. A. Kojder. Kraków 2007.

²⁸ R. Kaczmarek, M. Kucharski, A. Cybula: *Alzacja/Lotaryngia a Górny Śląsk: dwa regiony pogranicza 1648—2001*. Katowice—Tychy 2001.

²⁹ Projekt badawczy nad przemianami rodziny współczesnej w krajach wyszehradzkich. Wyniki badań — w sekcji polskiej opracowane przez: A. Górny, M. Świątkiewicz-Mosny, W. Świątkiewicz, K. Węgrzyn — zostały opublikowane w książce *Tradition and modernity in the lifestyle of the families of the visegrad countries* pod redakcją Z. Benko (Szeged 2007), a w nieco innej perspektywie w pracy *Rodzina w środku Europy. Socjologiczne studium współczesnej rodziny w krajach wyszehradzkich*. Red. W. Świątkiewicz. Katowice 2009.

³⁰ H. Rusek: *Kulturowe wzory życia polskich rodzin na Zaolziu a asymilacja : studium socjologiczne*. Katowice 1997; *Religia i polskość na Zaolziu*. Kraków 2003.

³¹ *Miejsce kultur etnicznych i regionalnych w jednoczącej się Europie*. Red. Z. Jasiński, T. Lewowicki. Opole 2007.

³² *Poczucie tożsamości narodowej młodzieży: studium z pogranicza polsko-czeskiego*. Red. T. Lewowicki. Cieszyn 1994.

ze Śląskiem. Podjęta w środowisku socjologów skupionych w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Śląskiego inicjatywa wznowienia edycji „Górnośląskich Studiów Socjologicznych” może częściowo takim zadaniem sprostać.

5. Jeszcze pilniejszą potrzebą jest stworzenie zaplecza organizacyjnego i technicznego, którego zadaniem będzie utworzenie bazy danych zawierających publikacje, ale także informacje o konferencjach, projektach badawczych, raportach związanych tematycznie ze „Śląskiem jako problemem socjologicznym” — tu nawiązując do Emila Szramka.
6. Przede wszystkim jednak brakuje indywidualnie lub w zespołach przygotowanych autorskich opracowań syntetycznych, obejmujących szerszą dziedzinę życia społecznego. Wanda Mrozek w roku 1987 opublikowała książkę, w której podsumowała wyniki badań socjologicznych nad górnośląską rodziną robotniczą³³. Próbę socjologicznej refleksji uogólniającej, podejmującej problematykę społeczno-kulturowych kontekstów religijności śląskiej i roli religii w procesach kształtowania się tożsamości kulturowej Górnego Śląska przedstawiłem w książce *Tradycja i wybór. Socjologiczne studium religijności na Górnym Śląsku*³⁴. Podobne intencje można przypisać pracy Urszuli Swadźby *Śląski etos pracy*³⁵. Funkcje budowania syntezy ma też studium L. Nijakowskiego³⁶. Potrzebne są syntezy. To dopiero z perspektywy studiów podejmujących trud budowania syntezy widać, czego brakuje. Syntezy też mają „wymiar historyczny”, to znaczy są ważne dla jakiegoś okresu historycznego, dla jakiegoś etapu badań. Dobrze opracowane, nie tracą swojego merytorycznego znaczenia, ale stają się w pewnej perspektywie historycznej dokumentem przemijającego czasu i same domagają się aktualizacji.
7. Brakuje też międzyinstytucjonalnej integracji „śląskiego” środowiska socjologicznego w płaszczyźnie badań, wymiany naukowej, spotkań, wymiany informacji. W jakimś zakresie funkcję taką pełnią oddziały katowicki i opolski Polskiego Towarzystwa Socjologicznego. W Instytucie Socjologii podejmowane są wstępne inicjatywy na rzecz zorganizowania takiej współpracy. Chcemy rozpocząć od spotkań osób kierujących formami kształcenia socjologicznego w Szkołach Wyższych zlokalizowanych na Śląsku, połączonych z wystawą publikacji oficyn wydawniczych

³³ W. Mrozek: *Górnośląska rodzina robotnicza w procesie przeobrażeń*. Katowice 1987.

³⁴ W. Świątkiewicz: *Tradycja i wybór. Socjologiczne studium religijności na Górnym Śląsku*. Katowice—Wrocław 1997.

³⁵ U. Swadźba: *Śląski etos pracy: studium socjologiczne*. Katowice 2001.

³⁶ L.M. Nijakowski: *Domeny symboliczne : konflikty narodowe i etniczne w wymiarze symbolicznym*. Warszawa 2006.

prowadzonych przez te szkoły w zakresie socjologii i dorobku socjologów. Ważne są również inicjatywy integrujące w dziedzinie kształcenia socjologicznego podejmowane przez środowiska studenckie.

8. Odrębnym zagadnieniem jest interdyscyplinarność badań nad społeczno-kulturowymi, politycznymi czy gospodarczymi problemami Śląska. W szczególnym stopniu dotyczy to między innymi współpracy z etnologami czy historykami, zwłaszcza historii XIX i XX wieku. Wiele tematów podejmowanych zarówno przez socjologów, jak i przez historyków na takiej współpracy mogłoby dużo zyskać. Socjolog, skupiając się na analizach struktur i procesów społecznych współczesności, nie może zapominać o ich „historycznych” uwarunkowaniach. Podobnie historyk wykraczający poza faktograficzną dokumentację musi podjąć próbę „rozumienia” dziejów, co daje dobre efekty pod warunkiem włączenia w warsztat badawczy metodologii socjologii humanistycznej. Socjologodzy z pewnością wiele się mogą nauczyć, czerpiąc z doświadczeń badawczych „starszych kolegów”, którzy mają już za sobą pierwsze dyskusje o stanie badań i deficytach śląskoznawczych³⁷.

Dorobek śląskiego środowiska socjologicznego jest bogaty, wielostronny i nie tylko „regionalny”. Nie jest to skansen „przestarzałej wiedzy” niemożliwy do wykorzystania w analizie współczesnych i przyszłych zagadnień. Stwarza możliwość odniesień i porównań. Budowanie syntez trzeba rozpocząć od powrotu do zwyczaju opracowania studiów bibliograficznych. Jest pilnym i ważnym zadaniem opracowanie bibliografii istniejących prac socjologicznych dotyczących Górnego Śląska, a może nawet całego Śląska. Refleksje nad deficytami mają sens tylko wówczas, gdy stanowią twórczo do budowania nowych programów i projektów badawczych.

³⁷ *Stan i potrzeby śląskoznawczych badań humanistycznych*. Red. K. Bobowski, R. Gładkiewicz, W. Wrzesiński. Wrocław 1990; *Śląskie deficyty badawcze nauk historycznych*. Red. M. Czapliński, J. Dębicki, T. Przerwa. Wrocław 2007.

Wojciech Świątkiewicz

Deficity výzkumů v oblasti sociálních věd

Résumé

Autor, který se zabývá tématem deficitů sociálního výzkumu na Slezsku, ukazuje ho v historicko-kulturním prostoru Horního Slezska na území Polské republiky, s Těšínským Slezskem a částí opolského vojvodství. V takto uvedeném prostoru Slezska nacházíme

jeden velký deficit, chápaný jako nedostatek sociálního výzkumu, který by intencionálně prozkoumával zvolený sociologický problém, s uvedením do kontextu Slezska jakožto regionu, který tvoří sociálně-kulturní ramu, ve které se tento problém analyzuje. Autor formuluje základní požadavky, které by se měly v budoucnosti stát součástí sociologického výzkumu tohoto regionu: od likvidace nedotatků v podrobném výzkumu, potřebou interdisciplinárního studia, po integraci vědeckého prostředí.

Wojciech Świątkiewicz

Gaps in Silesian studies within sociology

Summary

The author, raising the issue of gaps in sociological studies in Silesia, refers it to a historio-cultural space of Upper Silesia within the borderline of the Republic of Poland, with Cieszyn Silesia and part of Opole voivodship. In the space of Silesia understood in such a way we deal with one big gap regarded as the lack of sociological studies which tackle a given sociological problem in an intentional way, considering it in the context of Silesia as the region creating socio-cultural frames in which the very phenomenon is analysed. The author formulates basic postulates which should be taken in sociological studies of this region into account in the future: from the elimination of gaps in specific studies and the need of interdisciplinary studies to the integration of the research environment.